

Contes o bajanades? El llibre per a infants al primer terç del segle xx

Núria Obiols i Suari

Professora titular
Departament de Teoria i Història de l'Educació
Facultat d'Educació
Universitat de Barcelona

Gerardo Fernández

Professor doctor ajudant
Departament de Didàctica de les Llengües, les Arts i l'Educació Física
Facultat d'Educació - Centre de Formació del Professorat
Universitat Complutense de Madrid

RESUM: El primer terç del segle xx va tenir un significat especial per a la producció de la literatura infantil. Amb el terme poc políticament correcte de *bajanades*, inspirat en com titllava la literatura infantil l'escriptor Carles Riba, es pretén tractar en aquest article què va significar el llibre destinat als infants durant el primer terç del segle xx i, específicament, indagar com s'entenia la literatura infantil en aquell moment. Amb aquest propòsit s'ha seleccionat un total de trenta-quatre obres destinades al públic infantil, editades a Catalunya entre els anys 1907 i 1940, atenent el seu reconeixement i la seva difusió. Els resultats mostren una important consideració de la literatura destinada als infants perquè era objecte d'interès d'autors i il·lustradors de prestigi, fet que se suma a la prioritització de la publicació d'obres de qualitat per part de l'àmbit editorial, un reconegut suport institucional i una ferma valoració pedagògica de la importància de la literatura en l'educació. Tot plegat, amb una clara i potent influència cultural europea.

PARAULES CLAU: contes, literatura infantil, il·lustració, noucentisme.

Núria Obiols i Suari, Gerardo Fernández, «Contes o bajanades? El llibre per a infants al primer terç del segle xx». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 25, 67-99 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2022.25.1014. Data de recepció: 9/12/2021. Data d'acceptació: 17/2/2022. Data de publicació: 11/11/2022.

nobiols@ub.edu | orcid.org/0000-0003-3103-0336
gerarfer@ucm.es | orcid.org/0000-0003-4954-5282

TALES or Foolishness? Catalan books for children
in the first third of the 20th century

ABSTRACT: The first third of the 20th century was especially meaningful for the production of children's literature. Using the perhaps politically incorrect term *Foolishness*, inspired by how the writer Carles Riba criticized children's literature, in this paper we propose what books for children during the first third of the 20th century meant in Catalonia, and, specifically, we investigate how children's literature was understood then. With this purpose, we have chosen 34 books for children, published between 1907 and 1940, taking into account their consideration and diffusion. The results revealed an important relevance of this children's literature, which attracted the talents of reputable writers and illustrators and, added to the priority of publishing houses for producing quality books, brought institutional recognition and the strong educational validation of the importance of children's literature; all of this with an evident and powerful cultural European influence.

KEYWORDS: tales, children's literature, illustration, Noucentisme.

Introducció

Amb la pregunta *Contes o bajanades?*¹ presentem aquest treball que tracta de la literatura destinada als infants durant el primer terç del segle XX a Catalunya. Carles Riba (1893-1959) la va titllar d'idiota i confessà que l'avorria. Ho va fer en el pròleg d'una de les seves obres destinades precisament als infants i titulada *Les aventures d'en Perot Marrasquí* (1924),¹ de referència obligatòria en els estudis del tema.²

1 Lluís QUINTANA TRIAS, «Carles Riba: Les aventures d'en Perot Marrasquí», dins M. BARÓ, T. COLOMER i T. MAÑÀ (coord.), *El patrimoni de la imaginació: Llibres d'ahir per a lectors d'avui*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2007, pp. 75-80, esp., p. 75.

2 També tractarà aquesta qüestió en una conferència a l'Escola de Bibliotecàries l'any 1938. Eloi CREUS, «Les adaptacions d'Homer de Carles Riba per a infants», dins J. MALÉ i

El que Riba volia expressar és que la literatura infantil pot ser molt idiota, sobretot si es contempla el seu destinatari com un ésser inca-paç d'apreciar la seva qualitat.

Afortunadament, no sempre fou així en l'època històrica que tractem. Fins i tot es pot dir que va ser una de les èpoques més florides de la producció literària destinada als infants i que la comprenia com a clau formadora del bon gust literari. Com qualsevol producció cultural, la literatura per als més menuts no era quelcom aïllat de la societat i, per tant, hi trobem reflectit el tarannà d'una època vigorosa i complexa.

Teresa Rovira, referent de l'estudi de la producció literària en aquest període,³ va recollir un total de 2.172 entrades de llibres publicats en català fins al 1939.⁴ Però cal considerar també que es tracta d'una època en què, segons les dades existents, l'analfabetisme representava a Catalunya un índex d'un 21% de la població de l'any 1930, que passà a ser d'un 14% el 1940.⁵ Cal afegir que «l'any 1936 pràcticament el 50% dels xiquets espanyols no estaven escolaritzats i l'analfabetisme arribava al 28% de la població».⁶ Entre molts altres factors, era evident que el llibre editat anava destinat a una minoria selecta.

J. MURGADES (eds.), *Els clàssics en la literatura infantil i juvenil*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2020, pp. 87-120 (per a la cita, p. 91).

3 Teresa ROVIRA, *Noucentisme i llibre infantil*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1973.

4 Teresa MAÑÀ i Mònica BARÓ, «L'aportació de Teresa Rovira a l'estudi de la literatura infantil catalana», *Revista de Catalunya*, número 2014/2 (núm. extraordinari), pp. 1-5 (per a la cita, p.3).

5 FRANCESC BERNAT, Mireia GALINDO i Carles de ROSSELLÓ, «El procés de bilingüïtzació a Catalunya en el segle XX a partir de testimonis orals», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 30, 2020, pp. 97-111.

6 Manel MARTÍ PUIG, «De l'analfabetisme al programa d'educació permanent d'adults en l'Espanya del segle XX», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 36, juliol-desembre 2020, pp. 43-68 (per a la cita, p.44).

Mosaic d'educació i cultura

La literatura infantil formava part d'un extens mosaic i hi trobem reflectit el tarannà d'una època compromesa culturalment. El noucentisme va contribuir a entendre que la lectura dels més menuts no era una bajanada:

Més enllà dels factors pedagògics, l'aparició d'editorials especialitzades en llibres per a infants, la creació de la xarxa de biblioteques populars de la Mancomunitat i la figura de les bibliotecàries són altres factors importants que contribuïren a difondre el valor formatiu de la lectura en aquells anys.⁷

En consonància, els aires que provenien d'Europa van impregnar una manera de fer i entendre el que s'escrivia, es traduïa i s'il·lustrava per a infants i que els formaria intel·lectualment,⁸ coherent amb el que propugnava el moviment de l'escola nova. De fet, el noucentisme té una relació estreta amb l'interès per l'educació i per això fa de l'escola un pilar fonamental i promou que «el llibre infantil català adquireixi un veritable relleu».⁹ Parlem d'un pensament pedagògic innovador que va arribar per romandre.

Alhora, és un moment en què les publicacions periòdiques tenen una gran rellevància. Noms com *L'Esquella de la Torratxa*, *La Campana de Gràcia*, *Cu-Cut* o *El Be Negre* eren setmanaris plens d'ironia,

7 M^a. Pilar NAVARRO, «Escola Nova: Una nova pedagogia de la lectura a Catalunya», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 22, juliol-desembre 2013, pp. 65-92 (per a la cita, p. 67).

8 Eloï CREUS, «Les adaptacions d'Homer de Carles Riba per a infants», dins J. MALÉ i J. MURGADES (eds.), *Els clàssics en la literatura infantil i juvenil*, pp. 87-120 (per a la cita, p. 87).

9 Montserrat CASTILLO, *Grans il·lustradors catalans*, Barcelona, Barcanova / Biblioteca de Catalunya, 1997 (per a la cita, p. 7).

sarcasme i pugnes polítiques ferotges. L'equivalent per al públic infantil també hi tenia presència amb diferents setmanaris de vida més curta —*La Mainada* (1921-1923) o *La Nuri* (1925-1926)— o més llarga —*Patufet* (en dues èpoques: 1904-1938 i 1968-1973)— i de totes les formes i maneres —*L'Esquitx* (1931-1937), *Jordi* (1928) o *Violet* (1922-1931)—. A Catalunya també existien col·laboracions a la premsa sobre obres literàries adreçades als infants, com, per exemple, la realitzada per l'escriptora Mercè Rodoreda al diari *La Publicitat*¹⁰ amb una secció titulada «Una estona amb els infants».¹¹ O el ressò de la literatura infantil en diaris com *La Vanguardia* amb resums de conferències sobre la temàtica. Altres exemples rellevants a la resta de l'Estat, que serveixen per il·lustrar que el valor de la literatura infantil estava molt estès, són les seccions com ara *Los Lunes de El Imparcial* o *Gente Menuda: Suplemento Infantil de Blanco y Negro*, en la qual va col·laborar Elena Fortún (Encarnación Aragoneses de Urquijo, 1886-1952).¹² Pel que fa a *Los Lunes de El Imparcial*, fou «objeto de numerosas imitaciones, fue un estímulo permanente para la sociedad literaria».¹³

D'entre les novetats d'aquesta etapa destaca la inclusió d'un conte infantil il·lustrat a cada número. Alonso divideix la història de la revista en diferents parts i la tercera part es titula «1917-1930. Hacia

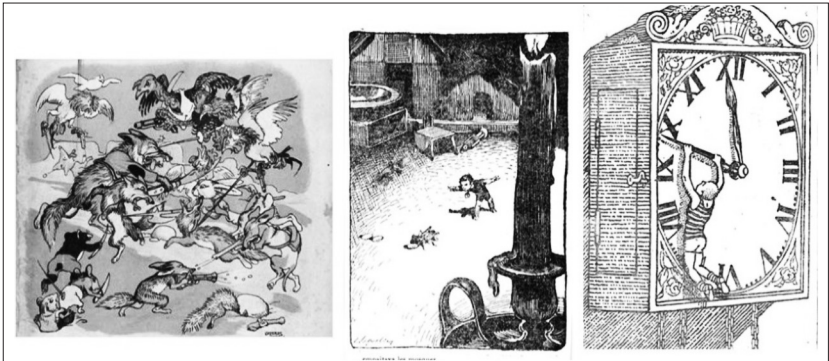
¹⁰ *La Publicitat* va ser un diari amb una història farcida de giravolts ideològics i que va tenir una primera etapa en què es va editar en castellà (1878-1922) i posteriorment en català (1922-1939). Teresa FERRÉ, «El diari *La Publicitat* des d'una perspectiva fotoperiòdística. Una aportació en el context de l'Exposició Universal i la Guerra Civil Espanyola», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxix, 2018, pp. 169-192.

¹¹ Francisca SÁNCHEZ-PINILLA, «Análisis de la narrativa infantil escrita por mujeres (1920-1939)», *OCNOS*, 8, 2012, pp. 57-66 (per a la cita, p. 60).

¹² De manera breu, l'editorial Aguilar va encarrilar la saga del seu entranyable personatge de Celia. Blanca ÁLVAREZ, «Elena Fortún y María Teresa León», *CLIJ: Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 265, maig-juny 2015, pp. 46-49.

¹³ Cecilio ALONSO, *Índices de «Los Lunes de El Imparcial»*, amb la col·laboració d'Encarna Marín Pérez, Madrid, Biblioteca Nacional de España, 2006 (per a la cita, I, xiv).

la captación del gran público mediante la ilustración gráfica»,¹⁴ la qual cosa ja posa en relleu el paper que s'atorgava a la il·lustració com a modalitat artística. De fet, tant en aquestes publicacions com en les catalanes trobem col·laboracions de gairebé tots els grans il·lustradors i escriptors de l'època, com el mateix Carles Riba.

D'esquerra a dreta: il·lustració de Josep Llaveries dins Carles RIBA, *Guillot Bandler*, Barcelona, Muntañola, 1919; il·lustració de José Segrelles dins Carles RIBA, *Les aventures de Perot Marrasquí*, Barcelona, Muntañola, 1917, i il·lustració de Feliu Elias (Apa) dins Carles RIBA, *Les aventures d'en Perot Marrasquí*, Barcelona, Catalana, 1924.

Com tothom sap, aquesta època va ser una etapa complexa. Els canvis polítics i la confluència de línies de pensament i moviments polítics divergents caracteritzaven la vida quotidiana al carrer i a les institucions, a més d'una vivència apassionada de la cultura que es feia palesa en la premsa, les publicacions, les exposicions i altres mitjans. Òbviament, el poder adquisitiu marcava el goig estètic i, mentrestant, la transmissió oral formava part de la vida del sector més ampli de població. Així, les edicions boniques i bellament il·lustrades

¹⁴ Cecilio ALONSO, *Índices de «Los Lunes de El Imparcial»*, amb la col·laboració d'Encarna Marín Pérez, Madrid, Biblioteca Nacional de España, 2006 (per a la cita, I, xxxiii).

eren exemplars a l'abast de pocs, encara que les publicacions periòdiques esmentades abans arribaven a un públic més extens.

Bajanades o literatura infantil

Carles Riba titllava d'idiota la literatura infantil, tal com ens explica Lluís Quintana arran del seu pròleg a *Les aventures d'en Perot Marrasquí*.¹⁵ Sovint la cultura adreçada als infants s'ha vist com quelcom menor: «com si posar-se al servei dels nens, de les famílies, de l'escola, fos una activitat poc digna, que s'ha de deixar per a qui no ha sabut trobar altres camps de realització».¹⁶ En conseqüència, sovint la trobem impregnada d'una sobreprotecció ensucrada que inhibeix la rellevància de la qualitat artística. Però què entenem pel llibre adreçat als infants d'aleshores? Hi ha moltes definicions d'aquest concepte. Entre elles destaquem la de García Padrino, que el planteja en els termes següents:

En las postrimerías del siglo XIX la literatura infantil respondía a una clara vinculación entre las preferencias literarias dominantes en obras bien conocidas por la infancia de la época, y los modelos formativos entonces vigentes bajo el neto predominio de una concepción burguesa y conservadora.¹⁷

La qual cosa és, sens dubte, part de la motivació de les paraules de Riba respecte a aquesta qüestió. Dominava una literatura en la

15 Lluís QUINTANA TRIAS, «Carles Riba: Les aventures d'en Perot Marrasquí», pp. 75-80 (per a la cita, p. 75).

16 Gianni RODARI, «La literatura infantil avui dia», dins G. RODARI, *Escola de fantasia*, Barcelona, Blackie Books, 2017, pp. 43-56 (per a la cita, p. 46).

17 Jaime GARCÍA PADRINO, *Libros y literatura para niños en la España contemporánea*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1992 (per a la cita, p. 19).

qual preponderava l'aprenentatge —especialment el moral— sobre la qualitat literària o estètica. La tendència al «saber inútil» anava guanyant importància des de Locke¹⁸ i havia arribat a mostrar totes les seves capacitats a finals del segle XIX, quan la valoració d'allò irracional¹⁹ va permetre valorar la vessant no moralitzadora, didàctica o normativa. No en va, és en aquest àmbit on es produeix el primer desenvolupament important de la literatura infantil tal com l'entendem avui —o, si més no, com s'ha entès fins avui—. Per aquest motiu, Hazard va plantejar que la literatura infantil era la manera mitjançant la qual «les hommes ont longtemps opprimé les enfants» (títol del capítol I) i que la literatura infantil no era res més que una errada de llarga durada.²⁰ Sobre aquesta idea, 'i ha'ha tornat a parlar recentment Díaz:

[...] en el discurso para la infancia existen parámetros que rigen la producción editorial, los concursos literarios y el moldeamiento que se hace desde distintos sectores a lo que hoy en día conocemos como literatura infantil o, para ser más amplios, al universo de los libros para niños.²¹

D'altra banda, Teresa Colomer caracteritzava la literatura infantil d'una manera que superava la dicotomia anterior, ja que proposava veure-la «como la iniciación de las nuevas generaciones al

18 NUCÍO ORDINDE, *La utilidad de lo inútil: Manifiesto*, Barcelona, El Acantilado, 2013 (per a la cita, pp. 64-65).

19 FRIEDRICH NIETZSCHE, «Sobre la utilidad y el perjuicio de la historia para la vida», traducció i notes de Germán Cano, dins FRIEDRICH NIETZSCHE, *La genealogía de la moral / El crepúsculo de los ídolos / El Anticristo / Primeros opúsculos*, Madrid, Gredos, 2019 (per a la cita, p. 281 i seg.).

20 PAUL HAZARD, *Los libros, los niños y los hombres*, Barcelona, Juventud, 1950 (per a la cita, p. 14).

21 FANUEL HANÁN DÍAZ, *Sombras, censuras y tabús en los libros infantiles*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha (per a la cita, p. 10).

diálogo cultural establecido en cualquier sociedad a través de la comunicación literaria». ²² Val a dir que, en tot plegat, el paper del mediador en el circuit lector serà la baula essencial que marcarà el destí i el propòsit del relat literari destinat als infants:

Lleis, recomanacions o estudis dissenyen un relat que des de l'entreteniment, des de l'escola o la societat, té la finalitat d'instruir i sobretot de transmetre una ideologia, és a dir, una manera d'entendre el món i el lloc que el lector ocuparà quan sigui adult. ²³

Cal afegir que el llibre per a infants té una fecunda tradició oral on es barregen contalles i costums diversos i «publicacions senzilles de canya i cordill». ²⁴ Un reguitzell de creacions que van esdevenir una part fonamental de la literatura infantil, conegudes com a contes. La tradició oral, omnipresent en tota cultura que ha passat de pares a fills al llarg dels segles, des del Renaixement s'havia anat fixant per escrit, de cara al públic urbà, en edicions senzilles i plec de cordill dins una literatura popular que tenia un peu en la tradició oral i un altre em els corrents literaris vigents. Malgrat tot, el seu pes enfront d'allò oral va ser minso fins al desenvolupament de l'alfabetització durant el segle XIX i inclús el XX, com mostra el testimoni d'Ana Pelegrín sobre una nena d'un poble de Zamora que dubtava entre la versió oral del *Romance del conde Olinos* i la de la *Flor nueva*

²² Teresa COLOMER, *Introducción a la literatura infantil y juvenil*, Madrid, Síntesis, 1999 (per a la cita, p. 9).

²³ Gemma LLUCH, «La prescripció en la literatura infantil: de la censura, *El més petit de tots* i Els Grumets de La Galera», *Revista d'Estudis Catalans*, 29, 2016, pp. 267-292 (per la cita, p. 287).

²⁴ Cristina Garreta, «Mare, qui són els déus de l'Olimp? Pervivència dels clàssics grecs en la literatura infantil actual», dins J. MALÉ i J. MURGADES (eds.), *Els clàssics en la literatura infantil i juvenil*, pp. 9-29 (per a la cita, p. 14).

de romances viejos que se li imposava a l'escola.²⁵ Amb aquest antecedent i de manera progressiva, es va identificant conte amb narració adreçada als infants, malgrat el desenvolupament paral·lel d'una narrativa breu destinada als adults. En aquest conte infantil apareixen freqüentment elements del conte tradicional, i així és en les versions que, sense nom d'autor, publiquen les editorials de Saturnino Calleja, a Madrid, i Joventut o Muntañola, a Barcelona.

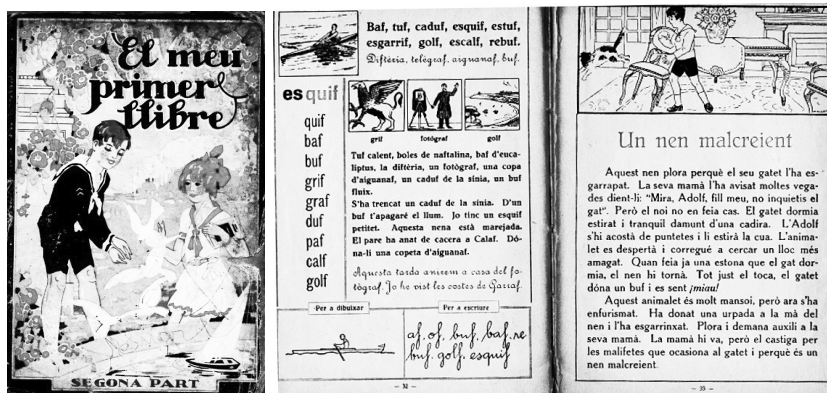
En aquest treball farem una anàlisi que permeti copsar què s'entén per llibre adreçat als infants durant el primer terç del segle xx i com es considerava aquesta tipologia de llibre. Com ja hem comentat, el seu ressò mediàtic mostra que gaudia d'un estatus amb reconeixement social. A més, molts autors i il·lustradors eren professionals no exclusivament de literatura infantil i havien rebut grans influències europees que, sens dubte, van fer que la seva creació fos especialment cultivada i emblemàtica per la qualitat artística i l'originalitat del seu estil.

Mètode

Hem seleccionat un total de trenta-quatre obres destinades al públic infantil editades entre els anys 1907 i 1940. Hem preferit estendre el període que engloba les publicacions perquè, malgrat que les circumstàncies durant els darrers quatre anys no van ser ni de bon tros gaire afavoridores, també és cert que s'hi troben bells exemplars. Els criteris de la selecció s'han basat en el reconeixement i el ressò constatats de l'autoria del text i la il·lustració, a més de l'extensió temporal equilibrada en el període esmentat i la seva publicació a Catalunya. S'han analitzat els llibres que van tenir un cert reconeixement

²⁵ Ana PELEGRÍN, *La aventura de oír: Cuentos y memorias de tradición oral*, Madrid, Cincel, 1982 (per a la cita, p. 16).

i per obtenir aquesta dada ens hem basat en el catàleg raonat de llibres infantils i juvenils de Montserrat Castillo,²⁶ considerant el nombre de citacions registrat, i també la selecció de l'obra coordinada per M. Baró, T. Colomer i T. Mañà.²⁷ A més, s'ha tingut en compte que fossin obres amb un autor diferent de l'il·lustrador i, quan s'ha donat el cas d'autoria repetida, s'ha optat per seleccionar la més reconeguda i il·lustrada per diferents artistes, per tal d'assegurar la variabilitat. Posteriorment s'ha procedit a analitzar els contes i a fer el buidatge de les seves característiques en una base de dades. Finalment, la mostra és de textos pròpiament literaris, i no d'altres com ara el llibre escolar, que seria objecte d'un altre tipus d'estudi. Tot i així, en voldríem posar un exemple per demostrar que, també en el llibre escolar, la cura i la qualitat del text i de la il·lustració eren molt importants.

Libre escolar il·lustrat per Lluís Mallfré publicat l'any 1936 per l'editorial Bastinos.

26 Montserrat CASTILLO, *Grans il·lustradors catalans*, pp. 323-526.

27 M. BARÓ, T. COLOMER i T. MAÑÀ (coord.), *El patrimoni de la imaginació*.

En la imatge podem observar un exemple bellament il·lustrat per Lluís Mallafré, dibuixant especialitzat en aquest tipus de llibre. Però, a banda d'aquest detall, cal destacar que, precisament per correspondre a la categoria de llibre escolar, el seu rerefons educatiu es mostra de manera explícita. Per una banda, es veu com amb el conte del nen malcreient que podem observar en la segona imatge es pretén instruir en lletres i també en moral. Aquest conte ens atansa al que es coneix com a llibre literari fet amb propòsits educatius, que ha estat present, ho està i probablement ho estarà durant molt de temps amb formats diferenciats, i representa una part de la mostra seleccionada.

Any	Títol	Autoria	Il·lustració	Editorial
1907	<i>Contes d'en Perrault</i>	Charles Perrault (adaptació d'Apelles Mestres)	Apelles Mestres	Joventut
1908	<i>Senyor Ruc. Mestre d'estudi</i>	Pompeu Crehuet	Gaietà Cornet	Baguñà
1909	<i>Els tres pretendents</i>	Pau Bertran i Bros	Joan Vila (Joan d'Ivori)	Ramón Miquel i Planas
1909	<i>El puñado de trigo</i>	Manuel Marinello	Coll Saliati	Librería de Sucesores Blas Camí
1909	<i>El company de camí</i>	Hans Ch. Andersen	Billy (Guillem Perés)	L'Avenç
1917	<i>Bernardo y el gigante</i>	Puck (Jaume Bofill i Mates)	Antoni Muntañola (Amyc)	Muntañola
1917	<i>Joan Barroer</i>	Carles Riba	Xavier Nogués	Muntañola
1917	<i>Rosabella</i>	Joan Gay (Pere Aldavert)	Ricard Opisso	Muntañola
1918	<i>La caputxeta vermella</i>	Charles Perrault	Pere Torné i Esquius	R. Tobella

(Continua)

Any	Títol	Autoria	Il·lustració	Editorial
1918	<i>La donzella de la mar</i>	Hans Ch. Andersen	Pere Torné i Esquiús	Catalana
1919	<i>Guillot Bandoler</i>	Carles Riba	Joan Llaverias	Muntañola
1919	<i>Memòries d'un putxinelli</i>	Eduard Coca Vallmajor (KOK)	Joan Pérez del Muro (Saltiró)	Llibreria Vària
1920	<i>Fábulas de La Fontaine</i>	Jean de La Fontaine	Francesc Vayreda	Muntañola
1921	<i>Una vida heroica</i>	Josep Maria Folch i Torres	Lluís Mallol	Baguñà
1922	<i>En Nap Buf detectiu</i>	Joan Lagua i Llitas	Josep Serra Massana	A. Artís
1924	<i>Les aventures d'en Perot Marrasquí</i>	Carles Riba	Feliu Elias (Apa)	Catalana
1924	<i>El patge i el cavaller</i>	J. B. Ensenyat	Ovi (Ignasi Vilarassa Oribe)	Llibreria Vària
1924	<i>La princeseta</i>	Àngel E. Marsà	Albert Mestre	Llibreria Vària
1926	<i>La rosa i l'anell</i>	W. M. Thackeray	Joan Vila (Joan d'Ivori)	Mentora
1926	<i>Els nens de la meua escala</i>	Joan Salvat-Papasseit	Emili Ferrer	Llibreria Nacional Catalana
1926	<i>Lau o les aventures d'un aprenent de pilot</i>	Carles Soldevila	Joan G. Junceda	Mentora
1927	<i>Alicia en terra de meravelles</i>	Lewis Carroll	Lola Anglada	Mentora
1929	<i>Per què? Per què?</i>	Blaise Cendrars	Enric Cristòfol Ricart	Proa
1929	<i>Les aventures de Polzet</i>	Claude Roën	Valentí Castanys	Proa
1930	<i>La perla d'Adalmina</i>	Zacarias Topelius	Josep Longoria	Políglota
1930?	<i>La nina de pasta</i>	Rafael Carroggio	Víctor Aguado	Fortuna
1933	<i>En Mateu</i>	Josep Miracle	Josep Obiols	Políglota
1934	<i>Les formidables aventures d'en Pere Fi</i>	Josep Maria Folch i Torres	Joan G. Junceda	Baguñà

(Continua)

Any	Títol	Autoria	Il·lustració	Editorial
1934	<i>Les aventures d'en Pinotxo</i>	Carlo Collodi	Josep Vinyals	Juventut
1934	<i>3 al Pol</i>	Àngel Ferran	Quelus (Miquel Cardona)	G. Montaner
1935	<i>La gata blanca</i> ²⁸	Germans Grimm (adaptació de Valeri Serra i Boldú)	J. Sánchez Tena	Mentora
1935	<i>L'avi</i>	Joan Comorera	Antoni Utrillo	Llibreria Catalonia
1936	<i>El casament del noi Saladrigues</i>	F. Pineda i Verdaguer	Josep Altimira	Mediterrània
1940?	<i>Hada mariposa</i>	J. Anday	Maria Cirici	Atlàntida

Resultats

Menes de llibres o llibres de mena al primer terç del segle xx

En la selecció analitzada es podria dir que el grau d'intencionalitat educativa dels textos és variat i va des de l'exemple més explícit, que és el de *Joan Barroer*, fins a d'altres que, com *En Mateu* (1930), traspuen una innegable intenció de servir com a model moral. No per atzar, el nom de la col·lecció és «Herois de Calça Curta».

²⁸ El conte *La gata blanca* correspon a la recopilació que va fer Madame d'Aulnoy el 1697 i que es recull en l'edició següent: Madame d'AULNOY, *El cuarto de las hadas*, Madrid, Siruela, 2005, i el títol allí és *Gatablanca*. Podem pensar que, amb probabilitat, es tracta d'una errada, força habitual, d'altra banda, quan els contes provenien de recopilacions. Sovint podem trobar en edicions del passat contes atribuïts a Perrault o a Grimm que no els corresponen.

Il·lustració de Xavier Nogués dins Carles RIBA, *Joan Barroer*, Barcelona, Muntanyola, 1917.

Joan Barroer és un relat amb una clara intenció de servir com a exemple als infants amb el propòsit que fossin endreçats i assenyats. De fet, la producció d'aquesta mena de llibres era tan habitual que, fins i tot, n'existien les burles iròniques, com demostra un conte tan conegut com *Der Struwwelpeter*, que el 1913 fou traduït com a *Perot l'Escabellat*, amb el curiós subtítol d'*Històries gojoses i pintures galdoses del Doctor Hoffmann: per als infants de 3 a 6 anys*, del qual recentment s'han fet noves edicions.²⁹ És una obra del psiquiatre Heinrich Hoffman (1809-1894) amb dosis d'humor a vegades un xic àcid. *Struwwelpeter* és, en realitat, una caricatura dels llibres didàctics per a infants, una cosa semblant al que ha passat amb els *Contes política-*

29 Gustavo PUERTA, *Pedro melenas y compañía*, Madrid, Impedimenta, 2008.

ment correctes de Gardner.³⁰ Per contra, l'existència de llibres com *Juanito* (en l'original italià *Gianetto*, de Luigi Alessandro Parravicini, 1837)³¹ constata la idealització de la infància a través d'un personatge que pretén esdevenir un bon model moral sense rastre d'humor ni d'ironia. Aquest llibre va tenir una gran repercussió i va ser actualitzat i reeditat per diverses editorials fins que va arribar a la Imprenta Sanz de Granada el 1848 i a l'editorial de Calleja el 1888 titulat *El tesoro de las escuelas*, i va tenir una gran difusió a tot l'Estat espanyol. Se'n van fer moltíssimes edicions en altres editorials,³² i també de la seva versió en clau femenina, *La buena Juanita: Principios de lectura para niñas*, de Calleja (1903), i *Flora o la educación de una niña* (es començà a publicar el 1881), i va editada, entre d'altres, per Hijos de Paluzie el 1922.³³ La fama de *Juanito* va arribar fins ben entrats els anys cinquanta del segle xx, tal com es mostra a *Periquín y sus amigos*, d'Eduardo Vázquez (novel·la procedent del serial radiofònic *Matilde, Perico y Periquín*, emès per la Cadena SER), on el protagonista descriu el seu oponent, el mestretites Gustavito, de manera indirecta i citant *Juanito*, caracteritzant-lo com un infant assenyat i saberut que, en comptes de córrer desafortadament, «se ponía a decir cosas de la naturaleza, lo mismito que si recitara la Enciclopedia».³⁴

30 James Finn GARDNER, *Contes per a nens i nenes políticament correctes*, Barcelona, Quaderns Crema, 1992.

31 Jaime GARCÍA PADRINO, *Libros y literatura para niños*, 1992, p. 19.

32 Bernat SUREDA GARCIA, «La producción y difusión de los manuales escolares», dins A. ESCOLANO BENITO (dir.), *Historia ilustrada del libro escolar en España: Del Antiguo Régimen a la Segunda República*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997, pp. 69-100 (per a la cita, p. 87).

33 Alejandro TIANA FERRER, «Los libros de lectura extensiva y desarrollo lector como género didáctico», dins A. ESCOLANO BENITO (dir.), *Historia ilustrada del libro escolar en España*, pp. 255-289 (per a la cita, p. 278). Consuelo FLECHA, «Los libros escolares para niñas», dins A. ESCOLANO BENITO (dir.), *Historia ilustrada del libro escolar en España*, pp. 501-524 (per a la cita, p. 509).

34 Eduardo Vázquez, *Periquín y sus amigos*, Madrid, Novograph, s. a. (per a la cita, p. 5).

Tant *Juanito* com *Joan Barroer* comparteixen, a banda del nom, la característica de pretendre educar, tot i que el primer ho fa en un estil propi dissenyat com una il·lustració especial. De fet, *Joan Barroer* anirà acompanyat de cinc «Joans» més, *cadascun amb el seu «vici»* particular, titulats *Feréstec*, *Brut*, *Golafre*, *El que turmentava les bèsties* i *Dropo*, que van ser publicats en diferents moments i per diferents editorials (Muntañola i La Mirada al 1928) i que «no podem sinó considerar-la una petita joia de la literatura noucentista dels primers anys».³⁵

A més d'aquests llibres clarament *alliçonadors*, hi havia una quantitat important de contes amb un alt valor literari. Publicacions amb prestigi que eren reflectides a través de la premsa i de la qualitat dels seus il·lustradors i autors, i que en part eren fruit d'un interès institucional. Enric Prat de la Riba encarregà a Eugeni d'Ors, com a membre del Consell de Pedagogia, la creació de les biblioteques populars, una part del fons de les quals havia d'incloure literatura per als més menuts i les quals, en definitiva, van conformar «un sistema que es demostrà tan eficaç que ha estat la base de l'actual sistema bibliotecari del país».³⁶ El propòsit principal estava impregnat de raons pedagògiques, car d'Eugeni D'Ors considerava el fons que oferia una biblioteca «un acte pedagògic»³⁷ que indubtablement servia per educar els lectors.³⁸ Ell mateix hi feia referència (1913) amb les paraules següents:

35 Eloi CREUS, «Les adaptacions d'Homer de Carles Riba per a infants», pp. 87-120 (per a la cita, p. 117).

36 Teresa MAÑÀ, «Les biblioteques populars de la Mancomunitat: un projecte polític i un projecte bibliotecari», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, 13, 2010, pp. 44-60.

37 Eugeni d'ORS, *L'home que treballa i juga*, Vic, Eumo, 2008 (per a la cita, p. 209).

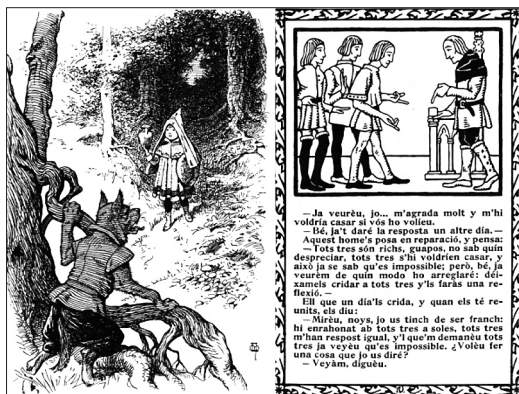
38 Teresa MAÑÀ, «Els llibres infantils a les biblioteques populars dels anys vint», dins M. BARÓ, T. COLOMER i T. MAÑÀ (coord.), *El patrimoni de la imaginació*, pp. 195-205 (per a la cita, p. 195).

Nosaltres, en aquest punt, al pare, al pedagog que ens demanés consell sobre la norma de conducta, només sabríem recomanar dues coses: que sense pensar, de moment, en l'infant, i com si només pensés en el propi plaer i instrucció, curés de formar-se per a ell mateix una bona biblioteca. I que d'aquesta bona biblioteca —i sense que es vegés massa la jugada— procurés deixar-se ben sovint oblidada la clau al pany.³⁹

Malgrat l'encàrrec, no va ser fins que Jordi Rubió —el març del 1920— assumí la direcció de les biblioteques populars després de la dimissió d'Eugeni D'Ors, que la literatura infantil tingué *un protagonisme evident*. I, naturalment, la literatura en general i la rondalla en particular hi tingueren un pes innegable. No en va, el noucentisme va fer una aposta clara per aquesta tipologia de relats que «llavors passaven per la recuperació de les formes populars a través de la publicació de rondalles i contes populars i, recollint els antics criteris modernistes, per la reivindicació d'una literatura en prosa i de relats curts».⁴⁰ Aquests coneguts relats, que provenen de la veu del poble, van tenir com a autors un bon planter de literats que s'hi van dedicar; entre d'altres, Joan Amades (1890-1959) i Valeri Serra i Boldú (1875-1938). En la nostra selecció trobem palesa la presència de la rondalla amb obres de Perrault o de Grimm, així com d'altres com ara *Els tres pretendents* (1909), en la versió de Pau Bertran Ros.

39 Eugeni d'ORS, *L'home que treballa i juga*, p. 204.

40 Antoni GUIRAO, «La Catalunya. Ideologia i poder a la Catalunya noucentista», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, I, 1998, pp. 64-66 (per a la cita, p. 66).

A l'esquerra: il·lustració d'Apel·les Mestres per al conte «La caputxeta vermella» dins *Contes de Perrault*, Barcelona, F. Giró, 1908. A la dreta: il·lustració de Joan Vila (Joan d'Ivori), «Els tres pretendents», dins *Rondalles populars catalanes*, Barcelona, Ramon Miquel i Planas, 1909.

Tal com deia el professor Lluís Folch, «Els contes expliquen fets, situacions, pors i il·lusions, persones i relacions, projectes, esforços, èxits i fracassos de moltes generacions de nois i noies de tots els temps, de totes les cultures i de totes les edats evolutives». ⁴¹ En la nostra selecció, la rondalla té un paper clau, amb l'emblemàtica *La caputxeta vermella* (1907, 1918) i d'altres com *La gata blanca* (1935). També és important la presència de Hans Christian Andersen, en l'obra del qual, encara que no era recopilador, hi ha una clara influència de la rondallística. En la selecció trobem un dels seus contes, *El company de camí*, ⁴² amb una singular il·lustració de Guillem Perés

41 Lluís FOLCH, *El món dels infants en els contes: anàlisi psicopedagògica*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004, p. 7.

42 En aquest conte podem observar una de les poques vegades que Andersen es basa directament en la tradició oral escandinava.

(que emprava el pseudònim de Billy) (1909), a més de *La sireneta* (1918), il·lustrada per Torné i Esquius i publicada amb el títol de *La donzella de la mar*, història que il·lustrarà Mercè Llimona molts anys després (1987).

Al mateix moment van veure venir una dona vella

Tres exemples bells d'edicions de contes clàssics. Començant per l'esquerra: il·lustració de Billy (Guillem Perés) dins Hans Christian ANDERSEN, *El company de camí*, Barcelona, L'Avenç, 1909; il·lustració de J. Sánchez Tena dins GERMANS GRIMM, *La gata blanca*, adaptació de Valeri Serra i Boldú, Barcelona, Mentora, 1935, i il·lustració de Pere Torné i Esquius per a «La donzella de la mar», dins *Contes d'Andersen*, Barcelona, Editorial Catalana, 1918.

Per tant, tal com diu Joan Prat al seu pròleg de l'edició de *La rondalla del dijous*:

[...] la rondallística forneix un model cultural explicatiu i interpretatiu de les realitats històriques, ecològiques, tecno-econòmiques, socials, polítiques i ideològiques en les quals, tota cultura, i la catalana no n'és cap excepció, es fonamenta per poder-se reproduir [...] és com una

mena de calaix de sastre en qual hi cap tot; des d'explicacions de per què les mules són estèrils fins a les maneres d'entrar al cel burlant l'estricta vigilància de Sant Pere.⁴³

Més clar, l'aigua.

Val a dir que la influència de l'estil rondallístic es fa palesa en altres obres, com a *Rosabella* (1917), amb les il·lustracions de Ricard Opiisso, o *Les aventures d'en Polzet* (1929), amb text de l'escriptora Claude Roën i il·lustrat per Valentí Castanys. També en seran remarcables mostres les creacions de Lewis Carroll o Carlo Collodi, dels quals van publicar obres de gran prestigi editorials com Mentora, Proa, Bagunyà o Joventut, a Barcelona, i Saturnino Calleja o CIAP (Compañía Iberoamericana de Publicaciones) a Madrid.

És també essencial la presència d'autors catalans que barregen estils i trajectòries diversificades. Com el del conte singular *Senyor Ruch, mestre d'estudi* (1908), amb el treball de l'il·lustrador Gaietà Cornet i Palau (1878-1945), que anys més tard deixaria una empremta amb el seu curós disseny de la capçalera de la revista *Patufet*, elaborat inicialment per Antoni Muntañola. La presència d'aquests autors donarà cos a aquesta mena de llibres i no podia faltar en la selecció un exemple emblemàtic: Josep Maria Folch i Torres amb *Una vida heroica* (1921). També n'hi haurà d'altres, com *Els nens de la meva escala* (1926), del poeta Joan Salvat-Papasseit, que nodreixen la llista de llibres que han de ser llegits pel simple gust i plaer de llegir-los. I, per dotar-los de més qualitat, acompanyats d'imatges excepcionals.

43 Joan PRAT, *La rondalla del dijous*, Palma, José J. de Olañeta, 1982, p. ix.

Creadors singulars del llibre per a infants i arrelats a un tarannà molt propi

La majoria dels creadors són molt reconeguts. Començant pels autors, a més de recopiladors internacionals hi trobem plomes de renom com Lewis Carroll (Charles Lutwidge Dogson), Carlo Collodi (Carlo Lorenzini) o el finès Zacharias Topelius (1818-1898). Pel que fa a l'autoria catalana, hi ha una miscel·lània ideològica, política i artística considerable, no només en l'àmbit infantil, sinó també en la literatura per a adults.

La seva implicació podia anar des del conreu de la poesia o la dramaturgia fins a la política o el periodisme, sense oblidar la col·laboració en publicacions periòdiques de caire humorístic. Com a artista més polifacètic trobem Apelles Mestres (1854-1936), que cultivava tant l'escriptura com la fotografia, les arts plàstiques, el teatre o la música. També Àngel Ferran i Coromines (1892-1971), periodista i dibuixant que va fer aportacions importants en els setmanaris humorístics. El més habitual, però, és que els autors es dediquin a molts corrents i gèneres, com van fer Manuel Marinello (1870-1940), prolífic escriptor en publicacions periòdiques, a més de poeta, dramaturg i prosista; Carles Riba i Marcons (1893-1959), amb el qual s'ha encetat aquest treball, i Eduard Coca i Vallmajor (*KOK*) (1872-1908), col·laborador de diversos setmanaris, com *Cu-Cut!*, a més d'escriptor de paròdies i obres de teatre. No hi podia faltar Josep Maria Folch i Torres (1880-1950), escriptor molt reconegut de novel·la i obres dramàtiques. O Juan Bautista Ensenyat (1854-1922), autor d'obra molt diversificada, i el gran poeta avantguardista Joan Salvat-Papasseit (1894-1924). De fet, n'hi ha dos que, a més de la seva labor literària, també seran reconeguts per ser-ne estudiosos, com Josep Miracle i Montserrat (1904-1998), autor de poesia, prosa, novel·la o teatre, a més de rellevants aportacions lingüístiques, i Pau Bertran i Ros (1853-1891), pulcre en la seva anàlisi del folklore, a més de poeta de prestigi.

Molts seran reconeguts en l'àmbit del periodisme, com Pompeu Crehuet (1881-1941), amb una obra extraordinària que va des de l'humor fins a la tragèdia. També Pere Aldavert i Martorell (*Joan Gay*) (1850-1932) i Joan Laguia Lliteras (1890-1937), periodista i sindicalista amb una controvertida trajectòria ideològica amb un final tràgic. Així com Carles Soldevila i Zubiburu (1892-1967), que va ser una figura clau en la promoció de la cultura noucentista.

Pel que fa a l'àmbit polític, alguns d'ells destaquen des de fronts ideològics molt diversos, com Francesc Pineda i Verdaguer (1889-?) i Jaume Bofill i Mates (*Puck*) (1878-1933), conegut per la seva extensa obra poètica, i també Joan Comorera i Soler (1894-1958), amb fortes vinculacions polítiques per les quals va ser represaliat i el qual va escriure l'obra seleccionada des de la presó.⁴⁴

Quant als il·lustradors, sovint eren persones cultes i avesades a impregnar-se de nous corrents artístics d'arreu. La gran majoria viatjaren i es formaren en ciutats europees on els moviments artístics estaven en plena eferescència. A més, conrearen altres dimensions artístiques, com la pintura, l'escultura o el dibuix satíric, de moda en aquella època. És força indiscutible que Joan Junceda (Joan Garcia-Junceda i Supervia) (1881-1948) és el primer que destaca en la memòria col·lectiva quan es parla d'il·lustració en aquest període, i en la selecció es troben dues obres seves molt reconegudes: *Lau o les aventures d'un aprenent de pilot* (1926) i *Les formidables aventures d'en Pere Fi* (1934). Aquest artista va treballar en diverses publicacions, tant per a adults com per a infants, i va adquirir un gran reconeixement. Recordem que tots aquests artistes estaven vinculats al que es vivia a Catalunya i això afectava la producció d'aquest tipus de literatura.

El noucentisme va impregnar el pensament, la mirada i la projecció a casa nostra. La passió per la cultura i l'esperit mediterrani es feien presents en múltiples produccions; entre elles, la de la literatu-

44 Manuel CUYÀS, «L'avi de Joan Comorera», *El Punt Avui*, 7 de novembre de 2019.

ra infantil. Per exemple, «Tota l'obra de Junceda està impregnada de catalanitat»⁴⁵ i, al mateix temps, com se sap, ell impregnarà l'estil de molts altres artistes. De fet, tal com explica Josep Maria Cadena, va renunciar a l'oportunitat de fer les Amèriques mitjançant la invitació de la seva germana, atès que preferia «les mongetes barcelonines a tots els cotxes que Amèrica pugui oferir-me», i, així, «es convertí en un artista no només excepcional sinó representatiu d'un país, ja que les seves fonts foren genuïnament catalanes».⁴⁶

Un altre dels il·lustradors cabdals és Josep Obiols i Palau (1894-1967), un artista prolífic en l'univers literari i de les publicacions periòdiques, a més de la seva dedicació a la pintura i el qual també viatjà per formar-se com a artista. No hi ha dubte que una de les seves obres més reconegudes és l'*Auca del noi català, antifeixista i humà* (1937), encàrrec del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.

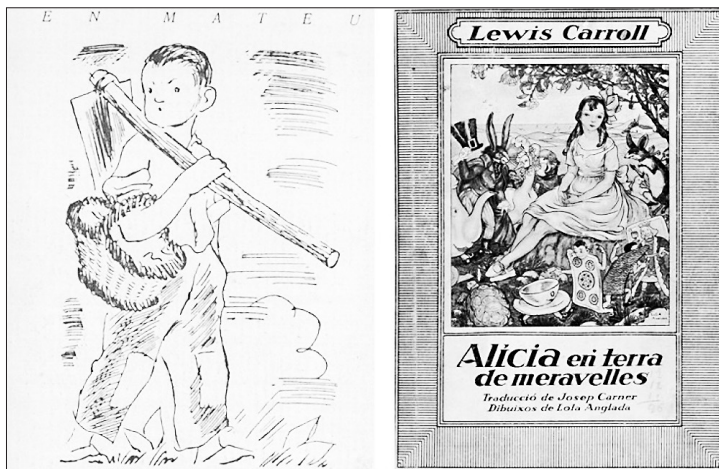
Un altre cas paradigmàtic és el de Lola Anglada i Sarriera (1892-1984), una de les artistes més compromeses, tal com va demostrar amb *El Més Petit de Tots* (1937), basada en el personatge l'escultura de Miquel Paredes i Fonollà (1901-1980). Anglada es va dedicar a l'escriptura, a la pintura i a l'escultura amb una pulcritud extraordinària: «la seva obra literària i gràfica assumeix, des del primer moment, una clara dimensió pedagògica en consonància amb els valors i principis del projecte noucentista».⁴⁷ No era freqüent que les dones es dediquessin professionalment a la producció de textos o d'il·

45 ASSOCIACIÓ PROFESSIONAL D'IL·LUSTRADORS. CONSELL CATALÀ DEL LLIBRE PER A INFANTS, *Catàleg d'il·lustradors del llibre infantil en català*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1984, p. 14.

46 Josep Maria CADENA, *Junceda*, volum 3, 1910-1912, Barcelona, Àmbit, 2014, p. 7.

47 Ramona VALLS, «Lola Anglada i l'ideal de llibre», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 8, 2005, pp. 310-313 (per a la cita, p. 310).

lustracions, encara que hi havia un moviment notable.⁴⁸ Anglada n'era un exemple, juntament amb Maria Cirici (1911-2001), que, malgrat que no era tan coneguda, també va fer la seva aportació en l'àmbit de la pintura.

Il·lustració de Josep Obiols dins de Josep MIRACLE, *En Mateu*, Barcelona, La Políglota, 1933, i il·lustració de Lola Anglada dins de Lewis CARROLL, *Alicia en terra de meravelles*, Barcelona, Mentora, 1927.

En la selecció trobarem figures com la de Pere Torné i Esquius (1879-1936), que assolí un veritable esquema cromàtic identificable entre milers.

48 Clarament remarcable era el Lyceum Club Femenino (1926-1939), una associació de caràcter feminista on es recollien els interessos per a l'emancipació de les dones i on la cultura i la literatura tenien un paper rellevant, i que consta recollit dins: José Antonio MARINA i María Teresa RODRÍGUEZ DE CASTRO, *La conspiración de las lectoras*, Barcelona, Anagrama, 2009.

Il·lustració de Pere Torné i Esquiús per al conte de Charles PERRAULT *La caputxeta vermella*, Barcelona, Tobella, 1918.

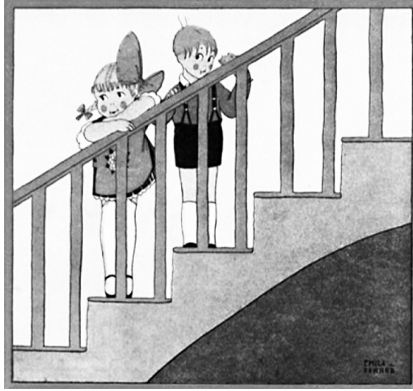
Hi trobem autors força prolífics, com és el cas de Gaietà Cornet i Palau (1878-1945): «Cornet no hi plany esforç ni enginy, no li ve d'una il·lustració i sap enllaçar les unes amb les altres fins a obtenir un tot compacte, ple de significació». ⁴⁹ I d'altres que s'hi dediquen de manera puntual, com, per exemple, Joan Pérez del Mur (*Saltiró*), amb *Memòries d'un putxinellí* (1919). També Francesc Vayreda i Casabó (1888-1929), fill del pintor Joaquim Vayreda, que principalment va consagrar-se a la pintura. En canvi, d'altres s'hi van dedicar amb gran afany, encara que no exclusivament. Per exemple, Lluís Mallol i Suazo (1900-1968) i Josep Serra Massana (1896-1980) —un dels pioners de l'animació— van participar

⁴⁹ Teresa DURAN, «Pompeu Crehuet: Senyor Ruch, mestre d'estudi», dins M. BARÓ, T. COLOMER i T. MAÑÀ (coord.), *El patrimoni de la imaginació*, pp. 42-46 (per a la cita, p. 46).

gairebé en totes les revistes adreçades als infants. També Ignasi Vilarassa Oribe (*Ovi*), que col·laborava a *La Rondalla del Dijous* i a *L'Esquella de la Torratxa*, i Albert Mestre i Moragas (1891-1977), que, a més d'estar especialitzat en l'àmbit esportiu, dibuixava cromos —com el gran Segrelles (1885-1969)— i va col·laborar amb el tebeo, àmbit al qual també es va dedicar Jesús Sánchez Tena (1898-1931). Precisament Tena serà, juntament amb Rafael Pérez Barradas⁵⁰ (1890-1929), dels il·lustradors que viuran a cavall de Madrid i Barcelona, i, de fet, un dels seus projectes més importants fou impulsat per l'editorial Joventut, tot i que no es va portar a terme perquè va morir.

Val a dir que alguns d'ells es van dedicar a una àmplia varietat de disciplines artístiques, com Víctor Aguado Soria (1898-1960), que va explorar el món de la publicitat, o Emili Ferrer i Espelt (1899-1970), que, a més de ser un dels introductors de l'*art-déco* a Catalunya, va cultivar l'escenografia i la decoració. Aquesta mirada àmplia es percep en l'obra de la selecció de Salvat-Papasseit, amb un caire visual molt interessant.

50 Rafael Pérez Barradas va conèixer Joaquim Torres Garcia (1874-1949) a Barcelona, ciutat en la qual va treballar, com també a Madrid. D'altra banda, destaca José de Zamora (1889-1971), reconegut dissenyador de moda que es va dedicar a la il·lustració de contes publicats, entre d'altres, per Calleja. En una línia agermanada va treballar Rafael de Penagos (1889-1954), que, a més del seu treball reconegut en diverses publicacions periòdiques, va guanyar un dels concursos de cartellisme de Xocolates Ametller, de Barcelona. El primer és recollit a: Raquel PRECIADOS PENIS, «La imagen de la realidad latinoamericana. Rafael Pérez Barradas (1890-1929)», dins Mario P. DÍAZ BARRADO (coord.), *Las edades de la mirada*, Càceres, Universidad de Extremadura, 1996, pp. 345-354. El segon i el tercer consten a: Jaime GARCÍA PADRINO, *Libros y literatura para niños*.

Il·lustració d'Emili Ferrer dins Joan SALVAT-PAPASSEIT, *Els nens de la meua escala*, Barcelona, Llibreria Nacional Catalana, 1926.

Altres artistes rellevants van ser Enric Cristòfor Ricart i Nin (1893-1960), conegut per les seves tècniques xilogràfiques, i Valentí Castanys i Borràs (1898-1965), prolífic en publicacions tant d'adults —*Xut* o *El Be Negre*— com d'infants —*Patufet* o *Violet*—. De fet, la publicació periòdica serà un dels grans recursos professionals, com demostren les aportacions de Josep Vinyals, de qui existeixen poques dades i que fou col·laborador de revistes com *Patufet*, *La Nuri* o *La Mainada*. També hi trobem Miquel Cardona i Martí (*Quelus*) (1903-1964), col·laborador de gairebé totes les revistes de l'època, com també van fer Joan Vila i Pujol (*Joan d'Ivori*) (1890-1947) o Ricard Opisso i Sala (1880-1966), que va viatjar a París per formar-se, igual que altres companys, i que va deixar empremta en la vida cultural de l'època.⁵¹ O el pintor i representant del modernisme Miquel Utrillo i Morlius (1862-1934), que, com els altres, man-

⁵¹ Jordi NORÓ, *Els 4 gats: Les set vides d'un local emblemàtic de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Viena, 2019, p. 64.

tenia el seu estil tant si dibuixava per a grans com si ho feia per a petits, i Josep Longoria, amb una ploma curosa i nítida; Joaquim Coll Saliati, que va destacar, a banda de la il·lustració, per ser un gran paisatgista; Francesc Xavier Nogués i Casas (1873-1941), que va ser gravador i es va dedicar a l'humor gràfic; Joan Llaverias i Labró (1865-1938), que, a més d'il·lustrador, era pintor i va ser fundador del Cercle Artístic de Sant Lluç, del qual destaquen especialment els seus dibuixos d'animals i les il·lustracions de l'inoblidable *L'anell de Nibelung* (1926), que foren la seva obra «més reeixida».⁵² També Feliu Elias i Bracons (*Apa*) (1878-1948), que cultivà la pintura, la caricatura i la crítica artística, i Josep Altimira i Marimon (1889-1944), que, amb una extensa i polèmica dimensió en el dibuix satíric, també va fer obra per a la literatura infantil.

Eren artistes de primera línia i atorgaven un regust de qualitat molt elevat:

L'interès entre els medis literaris, pedagògics, artístics i, fins i tot, erudits, es demostra pel fet de col·laborar escriptors i artistes de primer rengle en la producció, i també de donar-la a conèixer mitjançant estudis, crítiques i recensions als millors periòdics de l'època.⁵³

La complicitat editorial

Res no hauria estat possible sense un compromís editorial amb l'innegable suport de les institucions, que, de manera més o menys

52 Josep Maria AINAUD DE LASARTE, Joan-Josep THARRATS i Josep Maria CADENA, *Il·lustradors a Catalunya (1841-1939)*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1995, p. 18.

53 Teresa ROVIRA, «El llibre per a infants i adolescents. Dels orígens a la desfeta», dins M. BARÓ, T. COLOMER i T. MAÑÀ (coord.), *El patrimoni de la imaginació*, pp. 15-26 (per a la cita, p. 25).

coordinada, anhelaven un projecte cultural. És el moment daurat d'editorials com Muntanyola, Baguñà, L'Avenç o Editorial Catalana, amb una cura especial en l'edició dels llibres per a infants. Val a dir que, com era esperable, la majoria d'editorials de la selecció es concentren a Barcelona, a excepció de Proa, fundada a Badalona, o la desapareguda Dalmau, a Girona. De fet, les editorials es concentren en grans nuclis urbans com Barcelona i Madrid, on destacava la de Saturnino Calleja, que «parecía imponer sus peculiares modos de entender tales tareas. Un resaltado casticismo en el lenguaje y una españolización en los tipos, los detalles o los ambientes, caracterizan los textos traducidos o adaptados incluidos en aquellas colecciones».⁵⁴ De totes aquestes adaptacions, la que més èxit va tenir va ser la de *Pinocho*, de Collodi, traduït per Rafael Calleja i il·lustrat per Salvador Bartolozzi.

Cal dir que el nivell de compromís editorial era palès. No oblidem que, en molts casos, darrere dels il·lustradors hi havia algú que assumia la despesa dels seus viatges. I aquest algú sovint era una editorial. Per exemple, Antoni Muntañola i Carné (*Amyc*) (1883-1951), editor de l'emblemàtica editorial Muntañola, és «qui paga l'estada de Riba i Obiols a Itàlia per tal de preparar uns llibres sobre l'antiguitat clàssica».⁵⁵ Per tant, es fa evident que les editorials promouen el tarannà que caracteritza els llibres adreçats als infants d'aquesta època.

Conclusions

Abans d'iniciar les conclusions d'aquest treball seria convenient matissar que en cap cas té la pretensió de ser una aportació nostàlgica

⁵⁴ Jaime GARCÍA PADRINO, *Libros y literatura para niños*, p. 35.

⁵⁵ Teresa ROVIRA, «El llibre per a infants i adolescents», pp. 15-26 (per a la cita, p. 22).

d'un passat que mai més no tornarà. Ni Ricard Opisso dibuixaria de la mateixa manera en l'actualitat, ni tampoc no ho faria Lola Anglada. Però sí que és cert que la pretensió és posar en evidència que, en un temps passat, la literatura infantil es va considerar pel seu valor artístic. Al nostre parer i arran dels resultats, pensem que quatre factors són clau: 1) la consideració del valor del plaer de la literatura i el suport pedagògic en entendre la vàlua de la lectura per als infants; 2) els professionals que s'hi dediquen són persones no exclusives de l'àmbit infantil, sinó que demostren la seva capacitat professional tant per a adults com per a infants i, per tant, la concepció que dedicar-se a la literatura infantil no és rebaixar-se de categoria professional; 3) tant per part dels autors i els il·lustradors, com dels editors, gaudir del reconeixement de la crítica; 4) els aires europeus que van impregnar la nostra cultura.

Hem vist en l'anàlisi que la rondalla té una presència considerable, a més d'autors que a Europa eren molt reconeguts. Per altra banda, podríem dir que la comprensió del que s'entenia per literatura infantil és lògicament inseparable de la percepció que es tenia de l'infant i la seva educació. No oblidem que aquest esperit particular no era un fet aïllat, sinó que formava part de la societat del moment, en què la pedagogia tenia un rol clarament marcat. De la seva incidència, destaca el fet de l'interès evident per la lectura i perquè els infants esdevinguin lectors.

Hem passejat per una època en què aquesta producció literària té grans autors i il·lustradors que dediquen la seva obra tant a adults com a infants. Molts col·laboraven en publicacions periòdiques de tota mena i també amb el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (Quelus, Obiols i Anglada). Eren gent de món que van fer estades a París i inclús van participar en exposicions col·lectives a Amsterdam i Nova York, com és el cas de Josep Obiols.

La Guerra Civil i les seves conseqüències van marcar un abans i un després. Molts d'aquests creadors van haver de fer canvis signifi-

catus en la seva vida i, en alguns casos, els van sortir molt cars. Alguns van haver de marxar, d'altres s'hi van adaptar i van seguir fent el que sabien fer millor, escriure o dibuixar en revistes com *Flechas y Pelayos*, publicació infantil vinculada a la Falange. De fet, Bassa fa referència a l'intent de recuperar tots aquests autors d'abans del 1936 «ja que representen un intent de recuperació històrica i d'aportar la coneixença d'uns autors anteriors a la desfeta cultural de la guerra civil, a partir de noves reedicions».⁵⁶ Tot plegat seria una altra història i esperem que el seu llegat valgui per seguir pensant sobre aquesta època que sempre ens deixa un regust entre la nostàlgia i l'admiració.

El nostre objectiu en aquest estudi era mostrar quina mena de tractament rebia la producció literària per a infants en una època marcada per un esperit cultural propi. La literatura per a infants era conduïda per persones que s'hi dedicaven i que hi donaven el caire de seriositat i qualitat que mereix, i encara més si el públic és infantil. És a dir, cal tenir certa cura per un ésser en formació que tot just comença a treure el nas per ensumar cultura. No era una literatura *petita*, era literatura. Mostren això tant la seva presència a la premsa com, sobretot, les persones que configuren el mosaic de la seva producció. D'alguna manera, ens agradaria que aquest esperit no fos oblidat. Avui també tenim literatura infantil, i una part d'ella és molt bona, però seria desitjable que el llegat del passat la fes entendre no només (o ocasionalment) com un instrument a través del qual es pot educar, sinó amb un sentit cultural ple.

Per tancar aquest treball ens agradaria recollir unes paraules de Teresa Rovira (2015) que remarquen com és d'important la literatura en la vida d'una persona, especialment si la professió li atansa:

⁵⁶ Ramon BASSA, *Literatura infantil catalana i educació (1939-1985)*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Direcció General d'Educació / Moll, 1994, p. 19.

He estat tan feliç fent de bibliotecària que sembla que no té mèrit. A mi els llibres m'han acompanyat sempre i m'han ajudat a superar penes i angúnies, la mort de persones estimades, la guerra i la repressió de la postguerra. Per tant, sóc jo qui ha de donar les gràcies a la biblioteca i als lectors.⁵⁷

En qualsevol cas, valgui com a punt final la paradoxa amb la qual començàvem sobre el fet que Carles Riba reconeixia que avorria la literatura infantil, malgrat haver-s'hi dedicat com a autor en unes quantes obres. Ja ho deia Oscar Wilde: «Sempre que un home comet una tremenda estupidesa és per la més noble de les causes».⁵⁸ I ben segur que el llegat de Riba, entre molts d'altres, n'és una bona mostra.

57 *Homenatge a Teresa Maria Rovira Comas*, Tarragona, Biblioteca Pública de Tarragona, 2015, <https://issuu.com/bibliotecapublicatarragona/docs/guiateresaroviraa4>.

58 Oscar WILDE, *Paradoja y genio. Aforismos*, Barcelona, Edhasa, 1993, p. 57.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència Creative Commons Reconeixement (by). Es permet qualsevol explotació de l'obra, incloent-hi una finalitat comercial, així com la creació d'obres derivades, la distribució de les quals també està permesa sense cap restricció.

